

Azərbaycan ərazisində olan tarixi tikililərin, abidələrin bəziləri müxtəlif memarlıq sirlərini bugünəcən özündə qoruyub saxlayır. Şərqlə Qərbin kəsişmə nöqtəsində yerləşən Azərbaycanın coğrafi baxımdan strateji mövqeyə sahib olması ayrı-ayrı yerlərdən tacirlərin, sənətkarların, saysız-hesabsız dəvə karvanlarının bura axınına şərait yaradıb. Şərqlin müxtəlif diyarlarından Azərbaycana gələn insanlar burada öz vətənlərinə aid tikililərin inşasına çalışıb. Orta əsrlərdə tarixi abidələrin böyük əksəriyyətinin klassik Şərq memarlıq üslubunda tikilməsi təbii haldır. Çünki İslam dininin yüksək nüfuzu özünü memarlıq abidələrində də göstərirdi. Memarlar, sənətkarlar inşa etdikləri saray, məscid, rəsədxana, hamam, meyxana və karvansarlarda dini motivlərin qabardılmasına və dini amillərin abidənin konstruksiyasının əsas tərkib hissəsi olmasına çalışırdılar. Əks halda, həmin tikilinin memarını çox ciddi cəza gözləyirdi.

Bununla yanaşı, orta əsrlər Azərbaycanında memarların əksəriyyəti dövrün tələbi ilə fəlsəfə, riyaziyyat, astronomiya, həndəsə, fizika kimi elm sahələrinə yaxşı bələd idilər. Odur ki, inşa etdikləri binalara xüsusi memarlıq üslublarını, xüsusiyyətlərini, bir sözlə, yaradıcılıq sirlərini də "yazırdılar". Bu səbəbdən də nəinki orta əsrlər, hətta yeni dövr (XIX əsr) Azərbaycan memarlığında bəzi tikililər özlərində bir çox sirləri qoruyub saxlayır. Məsələn, XIX əsrdə Göyçay rayonunda inşa edilən yeraltı hamam özəlliyinə görə bir çox tarixi obyektlərdən fərqlənir.

Göyçay möcüzəsi

Göyçayın varlı şəxslərindən olan Həzrət bəy Ağazadə bu bölgədəki məşhur hamamı öz qızı üçün cehizlik tikdirib. Göyçay şəhərinin mərkəzində ən qədim tikili olan yeraltı hamamın çirkab sularının hansı yolla, necə və hara axıdılması barədə, hələ ki, heç kimin məlumatı yoxdur. Bu istiqamətdə araşdırmalar aparılsa da, hələlik dəqiq nəticə əldə edilməyib. Bu faktın özü tikilinin necə böyük memarlıq möcüzəsi olmasına sübutdur. Amma bu da hamamın əsas özəlliyi deyil.

Torpaq səthindən 2 metr dərinlikdə yerləşən, kvadrat şəklində olan tikilinin ovalşəkilli 3 böyük salonu var. Salonlardan ikisi qadınlar, biri isə kişilər üçün nəzərdə tutulub. Bu hamamdan eyni vaxtda 70 nəfər istifadə edə bilib.

Hamamın ən böyük özəlliyi budur ki, içəridə qızdırıcı sistem olmasa da, qış vaxtı onun döşəməsi çox isti olub. Deyilənlərə görə, hamamın ocaqxanasında həm su qızdırılıb, həm də orada yaranan isti hava döşəmənin altı ilə hər yerə yayılıb. Bişmiş kərpiclə hazırlanan döşəmə qızdıqda, qış vaxtı belə hamamın içərisi isti olurmuş. Ötən əsrin 30-40-cı illərində bu hamamdan həbsxana kimi istifadə edilib. İkinci Dünya müharibəsindən sonra isə hamam pendir sexi kimi fəaliyyət göstərüb. 1958-ci ildə bu bina yenidən təmir edilərək hamam kimi istifadəyə verilib.

Qız qalasının gizlinləri

XII əsrdə məşhur memar Məsud Davudoğlu tərəfindən inşa edilən Qız qalasının tarixçəsi, necə tikilməsi və orada baş verən döyüşlər haqqında əfsanələr dolaşır. Lakin başdan-başa sirr olan bu qalanın möcüzəli memarlıq cəhətdən az danışılıb. Nəhang qaya üzərində tikilən qalanın yuxarıdan baxaraq 9 rəqəmi şəklində görünməsinə xüsusi diqqət yetirilib. Burada söhbət, təbii ki, tikilinin mütləq hansısa rəqəmə oxşamasından getmir. Burada 9 sadəcə bir formadır ki, tikinti zamanı təbiiq edilən memarlıq sirləri də öz başlanğıcını buradan götürür.

Qalanın təkcə doqquz rəqəminə yox, həm də butaya oxşamasına səy göstərilib. Mifologiyamızda od, işıq və Günəşin rəmzi hesab edilən buta ilə yanaşı, tikilinin səkkiz pəncərəsindən yuxarıdakı dördü elə yerləşib ki, dekabrın 22-də, yəni qış gündönümündə Günəşin şüaları bu pəncərələrdən düşərək qalanın içini işıqlandırır. Güman edilir ki, məhz qışın bu ən qısa gündə kahinlər günün yeni dövrətməsi üçün ayınlar icra ediblər. Günəş işığının həmin hissədən ildə cəmi bir dəfə Qız qalasına daxil olması həqiqətən də heyvətamiz faktdır. Bu, XIX əsrin rus hərbiçisi-mühəndisi xəritalərində də öz təsdiqini tapır. Onlar Qız qalasını "Xunsar" adlandırıblar ki, bu da "Ansar Günəş" və ya "Günəş qəsri" mənasını verir.

Bəzi alimlərin fikrincə, qaladakı xeyli element ulduzların və Günəşin birillik siklini müşahidə etmək üçün nəzərdə tutulub və qədim insanların həyatında mühüm rol oynayıb.

Alimlər düşünür ki, Qız qalası Günəşin bir il ərzində fırlanmasını müşahidə etmək və bu siklin mühüm proseslərini - fəsilərin dəyişməsinə öyrənmək məqsədi ilə inşa edilib. Təsəffüfi deyil ki, Qız qalasından gecələr səmanı seyr edərmişlər. Qalanın pəncərələrindən üfünün ən parlaq ulduzlarını, məsələn, Veqa bürcündəki Lira, Əqrəb bürcündəki Antares, Böyük Ayı bürcündəki Sirius ulduzlarını görmək olar. Özü də qalanın pəncərələrinin hər biri müəyyən ulduza - biri Sırıusa, digəri Veneraya, bir başqası Antaresə və s. baxır.

Bəzi versiyalara görə isə Qız qalasının konstruksiyası dini prinsiplərə əsaslanır. Bu tarixi abidə ilkin görkəmində içiboş, silindrvari tikili olub. Daxili divarlar boyunca yuxarı qalxan pilləkənlər yonulub.

Qalanın dördüncü mərtəbəsindən damına qədər yerləşən pəncərələr Günəşin trayektoriyasını təkrar edərək, xüsusi qövs yaradır. Eyni zamanda pəncərələr günəşin çıxmasına və qış gündönümünə (22 dekabr) istiqamətlənib. Astrofiziki tədqiqatlar göstərir ki, qış gündönümündə günəş şüaları pəncərələrdən içəri dolaraq bütün Qız qalasını işıqlandırır.

Amma, təbii ki, deyilən faktlar qalanın müdafiə əhəmiyyətini azalda bilməz. Dövlətçilik tariximiz öz müdafiəsinə görə bu qalaya borcludur. 1964-cü ildə qalada tədqiqat işləri aparılan zaman bünövrədən 14 metr hündürlükdə içəriyə doğru uzanan böyük ağac tirlərin olduğu müəyyən edilib. Onların nə məqsədlə istifadə edilməsi məlum deyil. Ola bilsin, bu tirlər kontrforsun içində gizli bir tikinti ilə əlaqədardır və ya zəlzələyə qarşı amortizasiya rolunu oynayıb. Dəqiq hesablama əsasında müəyyən edilib ki, qalanın divarının eni bünövrə hissədə 5 metrdirsə, yuxarı hissəsində təqribən 4,5 metrdir. Bu faktlar qalanın müdafiə funksiyasında da memarlıq sirlərinin gizləndiyinə sübutdu.

Bakıda iki sirli hamam

Bunlardan biri "Hacı Bani" hamamıdır. Hamam XV əsrin sonlarında tikilib. Tikilinin sifarişçisi Hacı Qayıb, memarı isə Hacı Bani olduğu üçün ona belə ad verilib. Müsəlman şəhərlərinin əsas elementlərindən biri kimi bu hamam karvan yolu üzərində öz irihəcmli görünüşü ilə seçilib.

Şəhərə daxil olmaq istəyən yadelli karvanlar mütləq qala divarlarının yanında yerləşən bu hamamda yuyunmalı və təmiz olandan sonra içəri keçə bilərdilər.

1964-cü ildə arxeoloji-tədqiqat işləri aparılarkən aşkar olunan hamamda qədim Hindistanı aid memarlıq nümunələrinə rast gəlinib. Buradakı otaqların zəngin örtük sistemi, hətta kiçik kameraların interyerinə belə son dərəcə bədiilik verir.

Hamama daxil olarkən orada bədii memarlıq formalarından, dolğun həcmli plastika üslubundan istifadə edildiyini görmək olar. Qədim Hindistanda və Şərqlin başqa yerlərində rahatlıq amilinə xüsusi diqqət yetirilirdi. İnsanın daxilən gərginlikdən xilas və müsbət enerji ilə təzələnməsi üçün memarlar bu hamamı da həmin üslubda tikiblər. Su səsinin necə həzin şırıltıya çevrilməsinin özü başdan-başa sirdir.

Başqa bir hamam isə Şirvanşah I Xəlilullah dövründə "Salyan qapısı" yaxınlığında tikilən "Hacı Qasım" hamamıdır. Hamamın strukturu yerli memarlığın ənənəvi üsullarına əsaslanıb. Belə ki, o, vestibül hissəsindən, soyunma və yuyunma otaqlarından, xəzinə və odluc kamerasından ibarətdir. Soyunma və çimmə otaqları xaçgünbəzlidir və küncələrdə kameralıdır. Tağlar, qübbələr və günbəzlərə bölünən hamamın daxili məkanı memarlıq və konstruktiv formaların böyük vahidlik dərəcəsi ilə fərqlənir. Zəlin həcmli plastikası üfünə və şaquli bölgülər nəticəsində əldə edilib. Su təminatı, isitmə və qızdırma sistemi divarların içərisində və döşəmənin altında yerləşən borular vasitəsi ilə həyata keçirilirdi.

Bəli, Azərbaycandakı hamamlar, karvansaralar, rəsədxanalar, qalalar özündə xeyli memarlıq sirlərini gizlətməkdədir. Bu sirlər həm də Azərbaycanın mədəniyyət tarixinin qədimliyinə və zənginliyinə bir sübutdur.

Elmin NURİ

Tarixi abidələrimizdəki memarlıq sirləri

